

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.141(515):340.115

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО ТИБЕТУ: ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ

TIBETAN CUSTOMARY LAW: HISTORIC-LEGAL ANALYSIS

Бедрій М.М.,

*кандидат юридичних наук,**асистент кафедри основ права України**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена окремим історико-юридичним аспектам звичаєвого права Тибету. Досліджено кодифікації тибетського звичаєвого права. Проаналізовано основні правові звичаї тибетського народу: переродження Далай-лами, делегування повноважень, спадкування нерухомості, полігамія та судовий жереб.

Ключові слова: правовий звичай, Тибет, Далай-лама, полігамія, судочинство.

Статья посвящена отдельным историко-юридическим аспектам обычного права Тибета. Исследованы кодификации тибетского обычного права. Проанализированы основные правовые обычаи тибетского народа: перерождение Далай-ламы, делегирование полномочий, наследование недвижимости, полигамия и судебный жребий.

Ключевые слова: правовой обычай, Тибет, Далай-лама, полигамия, судопроизводство.

The article is devoted to some historic-legal aspects of customary law in Tibet. Codifications of the Tibetan customary law are researched. The basic legal customs of the Tibetan people are analyzed: the Dalai Lama's rebirth, delegation of authority, inheritance of estate, polygamy and judicial lot.

Key words: legal custom, Tibet, the Dalai Lama, polygamy, court proceedings.

Ефективне реформування правової системи України в умовах сьогодення вимагає глибинного пізнання та розуміння самого феномена права, багатоманітності та різносторонності його форм і змісту. Необхідним є також з'ясування історичної зумовленості права кожного народу, яка дозволяє зрозуміти особливості та тенденції державно-правового розвитку на сучасному етапі. Дослідження загальної історії права здатне розширити світоглядні горизонти українського правознавства, більш зріло та продумано підходити до вирішення нагальних проблем державного будівництва. При цьому не варто обмежуватися традиційною проблематикою історії права, але й потрібно розкривати нові, малодосліджені простори правової реальності. Зазначені міркування спонукають виявляти історичні закономірності розвитку права не лише України та сусідніх держав, але й народів, які віддалені від неї як територіально, так і ментально. У цьому контексті привертає увагу історія права тибетського народу, основу якої становить його звичаєве право.

Тибет у сучасності становить історико-географічний район, розташований на Тибетському нагір'ї. Згідно з тибетськими легендами їхній перший цар і засновник ярлунської династії Ньяті Ценпо прийшов із неба правити тибетським народом близько 95 р. до н.е. Однак протягом перших століть н.е. Тибет не був єдиною державою, а становив розрізнені князівства та союзи племен. Лише у VII ст. Тибет об'єднав у єдину державу цар Сонцен Гампо. Вона проіснувала до IX ст., поступово розпавшись на окремі князівства. Ще до правління Сонцена Гампо на території Тибету почала активно поширюватися буддистська релігія, що згодом стала державною. З XIII ст. тибетські землі опинилися під владою монгольських і китайських правителів. [1, с. 18, 28, 34, 72]. У 1751 р. Тибет став частиною Китайської держави, здобувши незалежність аж у 1911 р. Однак у 1959 р. він був анексований комуністичною владою КНР, у складі якої перебуває і по сьогодні.

Тибетський екзильний уряд дислокується в індійському місті Дхарамсала та веде переговори щодо відновлення своєї держави.

Правовий звичай був історично першим і всеохоплюючим джерелом права Тибету. З поширенням буддизму тибетське звичаєве право еволюціонувало, наповнювалося новим релігійним змістом. Домінування правового звичаю було зумовлено як його авторитетністю серед населення, так і повільними темпами законодавчої діяльності монархів Тибету. Першим законодавцем тибетського народу вважається цар Сонцен Гампо, який у VII ст. видав Кодекс права десяти чеснот, який базувався на десятьох головних буддистських чеснотах: не вбивати; не брати нічого, що не було даним; діяти згідно з правдою; говорити правду; говорити лагідно; дотримуватися обіцянок; не обмовляти; уникати заздрості; віддаляти погані думки від інших; дотримуватися правил Дхарми (норми космічного порядку). Наступна спроба кодифікації тибетського права відбулася у XIII ст. царем Чангчаубом Гялценом, який видав закон, текст якого не зберігся. У XVI ст. за дорученням монгольського правителя Алтан-хана Далай-лама III підготував правовий збірник, який поширив свою чинність на монголів, китайців і тибетців, що проживали в Туметському ханстві. У XVII ст. Далай-лама V провів кодифікацію тибетського кримінального права [2, с. 213, 216, 234].

До анексії Тибету КНР у 1959 р. правовий звичай займав визначальну роль у його правовій системі. Авторитетність звичаєвого права серед тибетського народу підкріплювалася його релігійним контекстом, адже буддизм став основою світогляду тибетців, їхнього бачення справедливості та правди. Релігійні норми буддизму органічно поєдналися з давніми правовими звичаями, додавши їм гуманістичного спрямування. Варто зосередити увагу на найбільш важливих для тибетського суспільства правових звичаях, які мали чинність протягом історії цього наро-

ду: переродженні Далай-лами, делегуванні повноважень, спадкуванні нерухомості, полігамії та судовому жеребі.

Переродження Далай-лами. Від часу становлення Тибетської держави нею правили царі як світські правителі. Натомість лами були духовними наставниками тибетського народу, вищими чинами буддистських монахів. Однак ситуація змінилася у 1642 р. (за деякими джерелами – 1643 р. [3, с. 176]), коли монгольський хан Гу-Шрі (Тибет перебував під протекторатом Монголії) з метою припинення громадянської війни в Тибеті призначив Далай-ламу V першим правителем, який об'єднав у цій посаді верховну світську та духовну владу. З того часу Далай-лама став не тільки вищою релігійною посадою в Тибеті, але й верховним правителем держави. Другою за значенням після нього посадовою особою держави став Панчен-лама, тобто також високий титул буддистського духовенства (у релігійній ієрархії вони є рівнозначними). Оскільки титул Далай-лами присвоювався вже в перші роки життя правителя, до його повноліття владу в Тибеті здійснював регент – найбільш авторитетний буддистський монах, який також займався вихованням дитини, яка отримала згаданий титул [2, с. 60-61].

Внаслідок такого поєднання повноваження набув юридичного значення такий буддистський релігійний звичай, як тулку – переродження душі померлого в новому тілі. Першим тибетським духовним лідером, який оголосив про те, що він є перевтіленням людини, котра вже жила на світі та померла, був Карма Пакші (1206-1283) [4]. Згодом система тулку почала застосовуватися до всіх найвищих духовних посад Тибету, в т. ч. і до Далай-лами та Панчен-лами. Вважалося, що Далай-лама після смерті перероджувався в іншому тілі, тому монахи шукали дитину, в яку переселилася його душа. Процес пошуків був доволі складним, однак інколи його спрощували самі Далай-лами, вказавши ще за життя час і місце свого нового народження.

Коли такого заповіту не було, треба було шукати хлопчика, який народився не раніше як через дев'ять місяців і сорок дев'ять днів від смерті попереднього Далай-лами [5, р. 341-342]. Для його пошуків з монастиря відправляли кілька експедицій, які йшли, слідкуючи за знаками – візерунками на небі, польотом птахів, бігом хижих тварин, пророками снами, а також свідченням місцевих жителів, оскільки напередодні дня народження нового Далай-лами на дім його батьків часто находило стихійне лихо. Кожна експедиція поверталася в монастир зі своїм кандидатом, тобто дитиною, яка могла бути новим втіленням Далай-лами. Батьки не заперечували, коли монахи забирали у них дитину, бо це вважалося великою честю для них і божественним благословенням. Надалі серед них визначали Далай-ламу за допомогою різних засобів: хлопчик повинен був впізнавати речі, котрі належали йому в попередньому житті; цитувати священні тексти, ніколи їх не читавши. Якщо й цих ознак не було, імена кандидатів записували на дощечках, кидали в золоту урну, ставили її біля статуї божества-опікуна храму, довго молилися, а тоді витягували з урни одну із дощечок. Ім'я, записане на цій дощечці, було ім'ям нового Далай-лами [2, с. 159].

Описана процедура продовжує існувати навіть після анексії Тибету КНР. Щоправда, клопіткий процес пошуків нових реінкарнацій духовних і світських лідерів противники Тибетської державності інколи використовували для дестабілізації політичної ситуації. Зокрема, після смерті у 1989 р. Панчен-лами X його перевтілення вдалося знайти у 1995 р. Ним став 6-річний тибетський хлопчик Чойкьї Німа. Однак одразу після цього визнання китайська влада викрала дитину разом із його батьками. Водночас Китай пред'явив світу свого Панчен-ламу – 6-річного Гьянцена Норбу, якому змінили ім'я з цієї нагоди на Чойкьї Гьялпо. Станом на сьогодні китайська влада використовує його для політичних цілей (зокрема, він засудив тибетське по-

встання 2008 р.). Проте тибетське духовенство не визнає Гьянцена Норбу Панчен-ламою та не втрачає надії знайти Чойкьї Німу [6].

Делегування повноважень. На підставі звичаєвого права органи та посадові особи Тибету могли делегувати свої повноваження представникам буддистського духовенства. У Лхасі (столиці Тибету) це набувало загального поширення під час святкування Монламу – великого релігійного фестивалю, який відзначав перемогу Будди над силами неосвіченості, гніву та жадібності. У день цього свята влада міста переходила в руки наставника монастиря Дрепунг. Призначені ним монахи отримували повноваження всіх посадових осіб міста (у тому числі правоохоронних органів) та повинні були забезпечувати порядок у Лхасі. Накази монахів були обов'язковими до виконання, а накладені ними санкції продовжували діяти і після закінчення свята [2, с. 202].

Спадкування нерухомості. Тибетське звичаєве право передбачало, що нерухоме майно батька разом із його професією спадкував старший син, крім випадків, коли такий син був монахом. У такому разі спадок переходив іншого сина, а коли синів не було, то спадкоємцем став найстарший онук. Коли й онуків не було, спадщину отримував найближчий родич спадкодавця, якщо у нього не було будинку чи землі. При відсутності у спадкодавця родичів його нерухоме майно ставало власністю держави. Цей порядок спадкування міг бути дещо змінений у разі оголошення при свідках спадкодавцем ще до смерті заповіту з приводу подальшої долі його нерухомого майна [7]. За звичаєвим правом Тибету спадкоємці завжди були зобов'язані виплачувати борги свого спадкодавця. Причому вони повинні були сплатити борги не тільки приватним кредиторам, але і державі, яка також часто надавала позики. Як наслідок, борги могли переходити від одних спадкоємців до інших протягом кількох поколінь [2, с. 202].

Полігамія. Звичаєве право Тибету допускало полігамні шлюби як у формі полігнії (один чоловік мав кілька жінок), так і у формі поліандрії (одна жінка мала кількох чоловіків). Однак полігамія практикувалася, як правило, більш заможними жителями Тибету, а серед бідних людей шлюби були переважно моногамними. Найбільш поширеним варіантом полігамії був шлюб кількох братів з однією жінкою. Вважалося, що у такий спосіб земля та інше майно багаті родини не будуть розпорозуватися між кількома сім'ями. Полігнія та поширені позашлюбні зв'язки серед тибетців були зумовлені тим, що багато чоловічого населення йшли у буддистські монастирі, тому не мали права на шлюб. Перед укладенням шлюбу батьки наречених укладали договір, в якому визначали умови сімейного життя подружжя та неустойку в разі його розірвання [8].

Судовий жереб. Судова система Тибету була доволі складною та поділялася на дві підсистеми – державних і недержавних судів. Державними судами були Верховний суд у Лхасі та районні суди. Більшість судових справ розглядали районні суди в особі районного офіцера, а Верховний суд у Лхасі був апеляційною інстанцією щодо рішень районних судів та першою інстанцією в особливо важливих справах і справах вищих посадових осіб держави. Недержавними судами вважалися альтернативні способи вирішення судових справ – родиною, громадою, етнічною чи соціальною спільнотою. Цікавою, що тибетські судді намагалися передусім забезпечити консенсус між сторонами, а найкращим вважалося судове рішення, що базувалося на мировій угоді [7]. Такий підхід до судочинства був цілком відповідним буддистській філософії.

Судочинство в Тибеті здійснювалося на підставі його законодавства, правових звичаїв і релігійних норм буддизму. У разі, коли суддя мав сумніви щодо вирішення справи, а консенсусу між сторонами так і не було, він вдавався до жеребу як вирішального доказу. Такий спосіб вирішення судової справи пояснювався волею надприродних сил

[2, s. 236]. Судовий жереб здійснювався у різних формах: кидання костей; витягування каменей (якщо червоний камінь – винен, а якщо білий – ні) із мутної води, молока, киплячого молока чи олії [1, с. 30-31]. Жеребкування під час здійснення судочинства практикувалося багатьма народами протягом історії світу. Так, в українському копному судочинстві (XIV–XVIII ст.) при відсутності доказів сторони могли довести свою позицію за допомогою присяги. Якщо виникав спір щодо того, яка із сторін повинна була присягнути, його могли вирішити за допомогою жеребу [9, с. 90].

Таким чином, звичаєве право Тибету, сформоване з національних правових звичаїв, наповнених буддистським

релігійним змістом, зайняло важливе місце в історії права завдяки своїй оригінальності й автентичності. Перебуваючи на стику китайської, індійської та монгольської правових культур, тибетський народ зумів згенерувати власну правову традицію. У ній отримали відображення основні духовні цінності буддизму та багатовіковий тибетський досвід. Водночас значний консерватизм тибетського звичаєвого права був також і перешкодою для розвитку держави в умовах XX ст., а сам народ став заручником геополітичних інтриг. Однак надія на відродження Тибетської держави аж ніяк не втрачена, як і сподівання побачити нові віхи розвитку тибетського права в XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кычанов Е.И. История Тибета с древнейших времен до наших дней / Е.И. Кычанов, Б.Н. Мельниченко. – М.: Вост. лит., 2005. – 351 с.
2. Ferenc-Kopeć D. Kultura prawna Tybetu na tle kultur prawnych buddyzmu, konfucjanizmu i hinduizmu / Dorota Ferenc-Kopeć. – Przemyśl: Wyższa Szkoła Administracji i Zarządzania w Przemyślu, 2005. – 439 s.
3. Чердонов О.А. Правовой статус Тибета по нормативным правовым актам Китайской империи XVIII века / О.А. Чердонов // Вестник Бурятского госуниверситета. – 2010. – № 2. – С. 175-178.
4. Тринле К. История кармапа Тибета [Електронний ресурс] / Карма Тринле. – Режим доступу: <http://www.buddhism.ru/vtoroy-karmapa-karma-pakshi-1206-1283/>.
5. Powers J. Introduction to Tibetan Buddhism / John Powers. – Ithaca: Snow Lion Publications, 2007. – 504 p.
6. Цыремпилов Н. История истинного и мнимого Панчен-ламы [Електронний ресурс] / Николай Цыремпилов. – Режим доступу: <http://asiarussia.ru/buddhism/1928/>.
7. Namgyal T. History of Tibetan Legal System [Електронний ресурс] / Temzin Namgyal. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/tibetanpoliticalreview/articles/historyoftibetanlegalsystem>.
8. Shaffer M. Legal System on the Roof of the World [Електронний ресурс] / Melanie Shaffer. – Режим доступу: http://www.daviddfriedman.com/Academic/Course_Pages/legal_systems_very_different_06/final_papers_04/shaffer_tibet.htm.
9. Падох Я. Суди й судовий процес старої України / Я. Падох. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: НТШ, 1990. – 128 с.